

Τασούλα Βερβενιώτη, «Αντάρτισσες του ΕΛΑΣ και μαχήτριες του ΔΣΕ», *Κλειώ*, Περιοδική Έκδοση για τη Νεότερη Ιστορία, Αφιέρωμα: *Στρατός και αντάρτες στη δεκαετία του 1940*, τχ. 3, καλοκαίρι 2006, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Επίκεντρο, σελ. 163-187.

Αντάρτισσες του ΕΛΑΣ και μαχήτριες του ΔΣΕ

Βερβενιώτη Τασούλα

Εισαγωγή

Αν και είναι δύσκολο να ισχυριστούμε με βεβαιότητα ποια ακριβώς είναι η σύνδεση ανάμεσα στη σεξουαλικότητα των αντρών και τη συμμετοχή τους στον πόλεμο, είναι φανερό ότι αυτή υπάρχει. Η συμμετοχή σε μια μάχη αποτελεί απόδειξη ανδρισμού και ταυτόχρονα θεωρείται σημαντική κοινωνική προσφορά. Μετά το τέλος του πολέμου οι στρατιώτες θεωρούνται ήρωες, αποκτούν δόξα και συνηθίζουν να παραπονιούνται ότι οι γυναίκες δε στρατεύονται, παρόλο που δεν τους ζητήθηκε κάτι τέτοιο και κοινωνικά είναι αποκλεισμένες από τις μάχες¹. Ωστόσο στην Ελλάδα της δεκαετίας του 40 οι γυναίκες πήραν μέρος στους πολέμους (Αλβανικό, Αντίσταση, Εμφύλιος), παρόλο που δεν είχαν ούτε πολιτικά δικαιώματα ούτε στρατεύονταν.

Στο μέτωπο της Αλβανίας (1940-1941) η συμμετοχή τους συνίστατο κυρίως στη μεταφορά φορτίων μέσα από κακοτράχαλα μονοπάτια, όταν τα μουλάρια και τα γαϊδούρια δεν επαρκούσαν. Οι «ηρωίδες της Πίνδου» ή «οι ηρωίδες του 1940» πήραν μέρος και σε μάχες. Η δράση τους δεν καλύπτεται τόσο από την υπάρχουσα ιστοριογραφία, όσο από τη λαϊκή –και μη- εικονογραφία².

Στη διάρκεια της Κατοχής (1941-1944) η παρουσία τους ήταν έντονη στο αντιστασιακό κίνημα. Η δράση τους αρχικά αποτελούσε μια προέκταση του «γυναικείου» ρόλου. Ήταν οργανώτριες συσσιτίων ή συμπαραστάτριες/ συναγωνίστριες των ανδρών. Όσο όμως οι δυσκολίες του αγώνα εντεινόταν τόσο περισσότερο δινόταν στις γυναίκες η δυνατότητα για δράσεις «ανδρικές», με αποκορύφωμα τη δημιουργία των Υποδειγματικών Ομάδων και Διμοιριών ΕΛΑΣ-ΕΠΙΟΝ, οι οποίες αποτελούνταν μόνο από γυναίκες.

Η παρουσία των γυναικών ήταν ιδιαίτερα έντονη στην πιο κρίσιμη φάση της δεκαετίας, στον ελληνικό εμφύλιο (1946-1949), γιατί ιστορικά έχει αποδειχτεί ότι σε περιόδους κρίσεων επιτρέπεται στις γυναίκες όχι μόνο να προεκτείνουν αλλά και να υπερβαίνουν τους κοινωνικά καθορισμένους ρόλους και τα καθήκοντα που απορρέουν από αυτούς. Την τελευταία χρονιά της ένοπλης σύγκρουσης, το 1949, οι γυναίκες αποτελούσαν περίπου το μισό δυναμικό του Δημοκρατικού Στρατού. Από την πλευρά των κυβερνητικών δυνάμεων (Εθνικός Στρατός, Βασιλικό Ναυτικό και Βασιλική Αεροπορία), παρόλο που η οργανωτική τους δομή αλλά και η ιδεολογία της «εθνικοφροσύνης» ήταν αποτρεπτικές για μια πιο ενεργό γυναικεία σύμπραξη, φαίνεται

1. Stiehm Judith Hicks, "The Protected, the Protector, the Defender", *Women's Studies International Forum*, 5:3/4 (1982), 369-372.

2. Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, *Το έπος του '40. Λαϊκή εικονογραφία*, Αθήνα, σ. 55, 63, 67, 69, 73, 75, Ασαντούρ Μπαχαριάν, Πέτρος Ανταίος, *Εικαστικές Μαρτυρίες*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, σ. 29, 41, 47.

ότι αυτή υπήρξε. Χαρακτηριστική μορφή η Καλλιόπη Λύκα³. Και σίγουρα δεν ήταν η μόνη. Η έρευνα σε αυτόν τον τομέα είναι σχεδόν ανύπαρκτη.

Οι γυναίκες πολεμίστριες δεν αποτελούν ένα νεωτερισμό του 20ου αιώνα. Υπήρχαν και παλιότερα. Στη διάρκεια όμως του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου η παρουσία τους υπήρξε έντονη, τόσο στα αντιστασιακά κινήματα της Νοτιανατολικής Ευρώπης (Ιταλία, Γαλλία, Γιουγκοσλαβία και Ελλάδα) όσο και στους κρατικούς στρατούς των ΗΠΑ, της Αγγλίας και κυρίως της Σοβιετικής Ένωσης. Συνεχίστηκε και μετά το τέλος του πολέμου στην Κίνα, στη «Μεγάλη Πορεία», καθώς και στα ανταποικιακά απελευθερωτικά κινήματα: Βιετνάμ, Αγκόλα, Αλγερία κ.α.⁴.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο μπορούμε να εντάξουμε και τη συμμετοχή των γυναικών στο μέτωπο της Αλβανίας και στην Αντίσταση. Ωστόσο η συμμετοχή των γυναικών στο Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας (ΔΣΕ) διαφοροποιείται τόσο σε σχέση με τις αντιστασιακές ή κρατικές στρατιωτικές οργανώσεις στη διάρκεια του Β΄ ΠΠ, όσο και με τα απελευθερωτικά κινήματα στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, γιατί δε γίνεται αποκλειστικά σε εθελοντική βάση. Στο ΔΣΕ υπήρχαν εθελόντριες αλλά οι περισσότερες μαχήτριες ήταν επιστρατευμένες. Και το παράδοξο είναι ότι αποδείχθηκαν γενναίες και μάλιστα σε συνθήκες εξαιρετικά αντίξοες.

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και ο ελληνικός εμφύλιος ήταν ολοκληρωτικοί πόλεμοι. Σε τέτοιους είδους πολέμους, επειδή το μέτωπο δεν είναι σαφώς οριοθετημένο, τα όρια ανάμεσα στους μάχιμους και τους άμαχους είναι ασαφή. Ο στρατιώτης/αντάρτης/μαχητής δε φοράει πάντα στολή και δεν έχει πάντα όπλο ή μπορεί να μην το έχει χρησιμοποιήσει καθόλου.

Στο αλβανικό μέτωπο, στον τακτικό στρατό, οι άντρες που υπηρέτησαν στις διοικητικές/ βοηθητικές υπηρεσίες (γνωστοί και ως «κουραμπιέδες») ήταν επταπλάσιοι από τους μάχιμους. Σύμφωνα όμως με την παράδοση που έχουμε κληρονομήσει είναι στρατιώτες, ενώ οι γυναίκες που επιστρατεύτηκαν και έδρασαν πολεμικά όχι σε γραφεία, αλλά στο μέτωπο, σε αντίξοες συνθήκες, δεν είναι. Ακόμα και αν η δράση είναι ίδια, οι γυναίκες δεν γίνονται αποδεκτές ως «στρατιώτες». Οι ημιονηγοί του Αλβανικού ήταν στρατιώτες, ενώ οι επιστρατευμένες γυναίκες που χρησιμοποιήθηκαν στις μεταγωγές δεν θεωρήθηκαν ως στρατιώτες και γι αυτό δεν τους δόθηκε όπλο. Και αφού δεν τους έδωσαν όπλο, άρα δεν ήταν στρατιώτες. Και επιπλέον και μόνο η έκφραση «επιστρατευμένες γυναίκες» γεννά ερωτηματικά για το θάρρος, την τόλμη ή τη γενναιότητα τους, ενώ δεν τίθεται τέτοιο θέμα για τους άντρες, παρόλο που και αυτοί ήταν επιστρατευμένοι.

Η λογική αυτή διαπερνά όλη την κοινωνία. Δεν αφορά μόνο τον τακτικό στρατό αλλά και το αντάρτικο, παρόλο που η ύπαρξη του καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από τη συμμετοχή ή όχι του «άμαχου» πληθυσμού. Ένας μάχιμος αντάρτης χρειάζεται περίπου 14 άτομα στις υπηρεσίες, οι οποίοι –στην περίπτωση που είναι γυναίκες- δε θεωρούνται αντάρτες.

Στον Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό (ΕΛΑΣ) οι γυναίκες που δούλεψαν στις διαβιβάσεις, στις μεταφορές ή ακόμα και στα σαμποτάζ δεν ήταν αντάρτισσες. Το κυρίαρχο επιχείρημα είναι πάλι ότι δεν είχαν όπλο. Σε αυτή την περίπτωση το επιχείρημα είναι εντελώς έωλο, επειδή ούτε όλοι οι αντάρτες εξαρχής είχαν όπλο. Και βέβαια ένας αντάρτης –λόγω του φύλου του- κοινωνικά δικαιούνταν να διεκδικήσει ένα όπλο πολύ περισσότερο από μια γυναίκα. Οι πιο δυναμικές από αυτές το απόκτησαν μόνες τους.

3. Μαίρη Μ. Κώτση, *Καλλιόπη Λύκα «Η μάνα του στρατιώτου»*, Ιωάννινα.

4. Margaret Randolph Higonnet, κ.ά. (επιμ.), *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*, New Haven, Yale University Press, Nicole Ann Dombrowski (επιμ.), *Women and War in the Twentieth Century*, New York, Garland Publishing.

Στις μέρες μας, ένας άντρας αρκεί να δηλώσει την ιδιότητα του αντάρτη για να γευτεί μέρος από την αίγλη και τη δόξα που του αντιστοιχεί –ανάλογα με το ακροατήριο. Μια γυναίκα όμως δεν το ομολογεί εύκολα και δύσκολα καυχησιολογεί. Στην περίπτωση που το ανακοινώσει, για να γίνει πιστευτή, θα πρέπει να απαντήσει και στο ερώτημα σε πόσες μάχες πήρε μέρος. Σύμφωνα με την «κοινή λογική» -ή πιο σωστά με την «κοινή φαντασίωση»- δύο μάχες είναι πολύ λίγες, γιατί στη συλλογική συνείδηση ο πόλεμος ταυτίζεται με μια συνεχή και αδιάλειπτη καθημερινότητα μαχών. Η πραγματικότητα όμως είναι διαφορετική. Οι στρατοί, όχι μόνο οι τακτικοί αλλά και οι αντάρτικοι, αποτελούν γραφειοκρατικούς μηχανισμούς. Και επιπλέον και οι δύο αντάρτικοι στρατοί επιδίωξαν να γίνουν «τακτικοί». Ο ΕΛΑΣ από το 1944 ονομάζεται «ΕΛΑΣ – Εθνικός Στρατός» και οι μονάδες του ΔΣΕ, από τις αρχές του 1948, επιδιώκουν να αποκτήσουν την οργανωτική συγκρότηση των μονάδων του τακτικού στρατού.

Με επίγνωση της ασάφειας των ορίων ανάμεσα στον πολίτη και τον αντάρτη στη διάρκεια των ολοκληρωτικών πολέμων, και παρόλο που πιστεύουμε ότι οι έννοιες του «άμαχου» και του «μάχιμου» πρέπει να επαναπροσδιοριστούν, στο κείμενο αυτό θα δεχτούμε ως μάχιμο τον άνθρωπο, στη συγκεκριμένη περίπτωση τη γυναίκα, η οποία είχε όπλο και το χρησιμοποιούσε. Θα ασχοληθούμε μόνο με τις ένοπλες γυναίκες στον ΕΛΑΣ και στο ΔΣΕ, γιατί εκεί η παρουσία τους ήταν πιο πολυπληθής και άρα πιο εμφανής. Μας δίνεται έτσι η δυνατότητα να κάνουμε μια σύγκριση ανάμεσα στους δύο αντάρτικούς στρατούς και να βγάλουμε κάποια γενικότερα συμπεράσματα όσον αφορά τη θέση των γυναικών στους πολέμους.

Το άρθρο αυτό στηρίζεται σε έρευνα που έχει ήδη δημοσιευτεί, αλλά και σε νέα στοιχεία, σε πρωτογενές αρχειακό υλικό, που αφορά κυρίως το ΔΣΕ⁵.

ΕΛΑΣ και ΔΣΕ: αντάρτισσες και μαχήτριες

Αντάρτισσες ονομάζονται οι ένοπλες γυναίκες που έδρασαν στον ΕΛΑΣ και μαχήτριες όσες πολέμησαν με το ΔΣΕ. Η χρήση του όρου μαχήτρια ισχύει κυρίως για τις γραπτές πηγές, το δημόσιο αριστερό λόγο και την ιστοριογραφία. Ο όρος συχνά δεν χρησιμοποιείται ούτε από τις ίδιες τις μαχήτριες στις γραπτές ή προφορικές μαρτυρίες τους. Στη συλλογική μνήμη το αντάρτικο ήταν ένα και αντιδιαστέλλεται είτε με τις δυνάμεις κατοχής, «τους γερμανούς», είτε, στον εμφύλιο, με το «στρατό». Εξάλλου ο χώρος δράσης του αντάρτικου ήταν κοινός, το Βουνό, και η πηγή εξουσίας μία, το ΚΚΕ. Σε αυτό το κείμενο οι όροι αντάρτισσες και μαχήτριες χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν τη χρονική αλλά και ουσιαστική διαφοροποίηση που ενυπάρχει στη θέση των γυναικών στον ΕΛΑΣ και το ΔΣΕ αντίστοιχα.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι και οι δύο αντάρτικοι στρατοί ήταν παράνομοι, με την έννοια ότι αντιμάχονταν κάποια τυπικά νόμιμη/ επίσημη εξουσία και γι αυτό η οργάνωση αλλά και η δράση των τμημάτων τους δεν ήταν απόλυτα ομοιόμορφη. Ανάλογα με τον τόπο δράσης παρουσιάζονται διαφοροποιήσεις. Στη Ρούμελη ο εφεδρικός ΕΛΑΣ ήταν ανύπαρκτος, ενώ στη Θεσσαλία έπαιζε σημαντικό ρόλο και στην Αθήνα ο ΕΛΑΣ είναι κυρίως εφεδρικός. Μία διαταγή του Γενικού Στρατηγείου (του ΕΛΑΣ) ή του Γενικού Αρχηγείου (του ΔΣΕ) δεν ήταν πάντα άμεσα εκτελέσιμη. Οι αποφάσεις της κομματικής σύσκεψης των στρατιωτικών και πολιτικών στελεχών του ΔΣΕ, το Γενάρη του 1948, σε κάποιες περιοχές χρειάστηκαν και έξι μήνες για να εφαρμοστούν· διάστημα μεγάλο για μια τρίχρονη ένοπλη σύγκρουση.

5. Τασούλα Βερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα: Οδυσσεάς, σ. 302-330, Τασούλα Βερβενιώτη, «Οι μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας» στο Ηλίας Νικολακόπουλος κ.ά. (επιμ.) *Ο εμφύλιος πόλεμος*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 125-142, Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (στο εξής ΑΣΚΙ), Αρχείο Γεωργούλα και Μαρίας Μπέικου (στο εξής Αρ. Μπέικου).

Οι γενικεύσεις για το ΔΣΕ είναι πολύ περισσότερο αυθαίρετες από ότι στον ΕΛΑΣ, η ανάπτυξη του οποίου έβαινε παράλληλα με τους καλούς καιρούς της απελευθέρωσης. Στην ιστορία του ΔΣΕ δεν αρκεί να δηλωθεί το ημερολογιακό έτος, αλλά και ο μήνας, γιατί το σκηνικό διαφοροποιούνταν πολύ γρήγορα. Το Αρχηγείο Θεσσαλίας, το δεύτερο μισό του 1947, βρέθηκε εκτός Θεσσαλίας και επέστρεψε στη βάση του στις αρχές του επόμενου χρόνου. Η Ρούμελη, την Άνοιξη του 1948, ήταν η δεύτερη σε δυναμικότητα βάση του ΔΣΕ μετά το Γράμμο Βίτσι⁶. Λίγους μήνες όμως αργότερα η κατάσταση ήταν εντελώς διαφορετική· στη διάρκεια της εαρινής εκστρατείας υπήρξαν μεγάλες απώλειες και επιπλέον εκκενώθηκαν τα ορεινά χωριά και οι αντάρτες έχασαν τις πηγές ανεφοδιασμού τους. Στο ΔΣΕ η πιο καθοριστική διαφοροποίηση παρατηρείται ανάμεσα στη Βόρεια και τη Νότια Ελλάδα. Στην τελευταία το κυρίαρχο χαρακτηριστικό ήταν η κίνηση, η πορεία, ενώ στη Βόρεια Ελλάδα λειτουργούσε η «νοοτροπία των μετόπισθεν».

Στη γραφή της ιστορίας των μαχητριών του ΔΣΕ, στα συγκεκριμένα προβλήματα του τόπου και του χρόνου πρέπει να προσθέσουμε και τη συνισταμένη άνθρωπος, δηλαδή ποιός ήταν ο διοικητής ή πολιτικός επίτροπος (ΠΕ) στο συγκεκριμένο τμήμα. Η δεκαετία του 1940 ήταν δεκαετία ανατροπών που αφορούσαν και τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία και μάλιστα σε μια κοινωνία εμπόλεμη. Τέτοιου είδους αλλαγές όμως στις σκέψεις και στις συνειδήσεις των ανθρώπων δεν είναι εύκολα αφομοιώσιμες, όταν δε συνάδουν με τα παραδοσιακά στερεότυπα της αγροτικής πατριαρχικής κοινωνίας της ελληνικής υπαίθρου. Το εγχείρημα είναι δύσκολο και θα απαντηθεί στο μέτρο που αυτό είναι δυνατό στα περιθώρια ενός άρθρου.

Η ένταξη των γυναικών στο αντάρτικο

Στον ΕΛΑΣ η παρουσία μάχιμων γυναικών διακρίνεται σε δύο φάσεις. Στην πρώτη οι αντάρτισσες έδρασαν «μεμονωμένα» στα τμήματα, μαζί με τους αντάρτες. Στη δεύτερη δημιουργήθηκαν ομάδες και διμοιρίες που αποτελούνταν μόνο από γυναίκες. Η χρονική τομή ανάμεσα στις δύο φάσεις βρίσκεται στο τέλος του καλοκαιριού του 1943. Η Διαταγή υπ. αριθ. 985/26-8-43 του Γενικού Στρατηγείου (ΓΣ) του ΕΛΑΣ προέβλεπε τη δημιουργία Υποδειγματικών Ομάδων ΕΛΑΣ-ΕΠΟΝ σε όλες τις Μεραρχίες.

Το Φθινόπωρο του 1943 στις έδρες των Μεραρχιών άρχισαν να συγκροτούνται Υποδειγματικές Διμοιρίες ανταρτισσών. Η διαδικασία αποδείχτηκε μακρόχρονη και ολοκληρώθηκε σχεδόν μετά από ένα χρόνο, το καλοκαίρι του 1944. Σε κάποια συντάγματα και σε ελάχιστα τάγματα δημιουργήθηκαν ομάδες ανταρτισσών. Ως πρότυπο είχαν τις επονίτικες ανταρτοομάδες αγοριών. Η πρώτη από αυτές είχε ιδρυθεί στα μέσα του Απριλίου 1943, ένα χρόνο σχεδόν μετά την ίδρυση του ΕΛΑΣ και μισό χρόνο πριν την ίδρυση των γυναικείων ομάδων.

Το ΚΚΕ θεωρούσε τους νέους και τις γυναίκες κοινωνικές κατηγορίες εν δυνάμει επαναστατικές. Πάντα τις συμπεριλάμβανε στις Αποφάσεις του –στο τέλος όμως. Η δημιουργία της πρώτης επονίτικης ανταρτοομάδας αντιμετωπίστηκε αρχικά με δυσπιστία από τον πρωτοκαπετάνιο, Άρη Βελουχιώτη, και οι μισοί περίπου επονίτες ήταν άοπλοι. Και στη συνέχεια όμως, παρόλο που οι επονίτες πήραν μέρος σε μάχες και είχαν και νεκρούς, αρκετοί «μπαρουτοκαπνισμένοι» αντάρτες τους αντιμετώπιζαν με υποτιμητική διάθεση. Για τις γυναίκες η υποτιμητική διάθεση πρέπει να πολλαπλασιαστεί.

Στο ΔΣΕ η ένταξη των μαχητριών μπορεί να διακριθεί σε τρεις φάσεις. Οι δύο πρώτες παραπέμπουν στην κληρονομιά του ΕΛΑΣ. Αρχικά οι γυναίκες κατέφυγαν στο

6. Κώστας Καραγιώργης, «Έξι μήνες αγώνων του Δημοκρατικού Στρατού στη Νότια Ελλάδα», *Δημοκρατικός Στρατός*, 9 (Σεπτέμβρης, 1948), 338-342, Κώστας Καραγιώργης, «Ο λαϊκός επαναστατικός πόλεμος στον κάμπο», *Δημοκρατικός Στρατός*, 10 (Οκτώβρης, 1948), 395-397, Ζήσης Ζωγράφος, «Δύο χρόνια δράσης του Αρχηγείου Θεσσαλίας (I Μεραρχία) 24-9-46 – 24-9-48», *Δημοκρατικός Στρατός* 10 (Οκτώβρης, 1948), 401-406.

Βουνό μαζί με άλλους «καταδιωκόμενους», συνήθως με άντρες συγγενείς τους. Στη συνέχεια οργανώθηκαν σε διμοιρίες. Οι χρόνοι δεν είναι απόλυτα σαφείς. Στη Ρούμελη μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε ότι οι γυναικείες διμοιρίες σχηματίστηκαν το καλοκαίρι του 1947 και έδρασαν έως τις αρχές του 1948.

Σε μια τρίτη φάση οι γυναίκες εντάχθηκαν στα μάχιμα τμήματα. Τα μικτά τμήματα αποτελούν και την ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και το ΔΣΕ. Η μικτή σύνθεση των τμημάτων του ΔΣΕ ήταν το αποτέλεσμα των μαζικών επιστρατεύσεων που οδήγησαν στην αλματώδη αύξηση του αριθμού των γυναικών και της αδυναμίας δημιουργίας εμπέδων. Συνδέεται επίσης με τις αποφάσεις της ηγεσίας του ΔΣΕ (Γενάρης 1948) να αναβαθμιστεί ο ρόλος του Πολιτικού Επιτρόπου (ΠΕ) και να κοπεί ο ομφάλιος λώρος με τον ΕΛΑΣ. Τότε αποφασίστηκε ο ΔΣΕ να πάρει το χαρακτήρα «λαϊκού επαναστατικού στρατού» και η οργάνωση, η καθοδήγηση, η στρατηγική και η τακτική του να απαλλαγούν από τις αστικές επιδράσεις οι οποίες «στο μεγαλύτερο τους μέρος έρχονται απ' τον ΕΛΑΣ. Πρέπει ν' απαλλαγούμε από τη βλαβερή αυτή κληρονομιά»⁷.

Τα αίτια της ένταξης των γυναικών

Στον ΕΛΑΣ τα αίτια για τη δημιουργία των γυναικείων διμοιριών, την επίσημη αποδοχή δηλαδή της ύπαρξης ένοπλων γυναικών, πρέπει να τα αναζητήσουμε στις δυσκολίες που αντιμετώπιζε το εαμικό αντιστασιακό κίνημα στο επίπεδο της προπαγάνδας και στην ανάγκη διαπλάτυνσης της κοινωνικής του βάσης. Τα επιχειρήματα για την ιδεολογική στήριξη του εγχειρήματος αντλήθηκαν, όπως και όλης της Αντίστασης, από την επανάσταση του 1821. Πέρα όμως από τη Μπουμπουλίνα, τη Μαντώ Μαυρογένους ή τις Σουλιώτισσες, προβάλλονταν -μέσω του αντιστασιακού τύπου- το παράδειγμα των σοβιετικών γυναικών και των γειτόνων Γιουγκοσλάβων.

Οι γυναίκες που κατατάχθηκαν στον ΕΛΑΣ είναι βέβαιο ότι επιθυμούσαν να γευτούν τη δόξα των πολεμιστών, διαφορετικά θα μπορούσαν να δουλέψουν στα συνεργεία ή στα νοσοκομεία. Η επιθυμία τους συνδέεται άμεσα με την επιδίωξη της προσωπικής και κοινωνικής τους απελευθέρωσης, η οποία συνέπεσε με τις ανάγκες του αντιστασιακού κινήματος. Ωστόσο περιορισμοί και αναστολές από τη στρατιωτική ηγεσία του ΕΛΑΣ δεν έπαψαν ποτέ να υφίστανται για τις αντάρτισσες. Μια κοπέλα για να καταταγεί στον ΕΛΑΣ χρειαζόταν εκτός από τη συγκατάθεση της οργάνωσης που ανήκε και τη συγκατάθεση των γονιών της.

Στις προφορικές και γραπτές μαρτυρίες τους πολλές πρώην αντάρτισσες παραδέχθηκαν ότι είπαν κάποιο μικρό ψέμα ή χρησιμοποίησαν «μέσο» για να γίνουν αντάρτισσες. Υπήρχαν πολλοί νέοι -κοπέλες και αγόρια- που ήθελαν να καταταγούν. Ο ΕΛΑΣ όμως αδυνατούσε να τους δεχτεί όλους και γι αυτό γινόταν επιλογή. Το να είσαι αντάρτης/ισσα και να πολεμάς τον κατακτητή με το όπλο εμπεριείχε μια ιδιαίτερη αίγλη -τιμή θα έλεγα- ιδίως την τελευταία χρονιά της Κατοχής που η νίκη έκλινε σαφώς με το μέρος των Συμμάχων.

Η Ανθυπολοχαγός Λίζα, Διοικητής της διμοιρίας γυναικών της Χ Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, στο ερώτημα "Γιατί πήραν τις γυναίκες στον ΕΛΑΣ;" απάντησε αυθόρμητα "Δεν τις πήραν, μόνες τους πήγανε" και συνέχισε "Δε θα μπορούσαν να μην τις πάρουν, γιατί και η γυναίκα είχε μέσα της φωτιά. Εγώ έτσι το ένιωσα. Από μέσα μου". Και συμπληρώνει "Μπορώ να πω ότι ίσως και πολλές γυναίκες να ήταν πιο μαχητικές, πιο θαρραλέες και πιο δυνατές σε αντοχή από τον άντρα. Όταν είπαν για τη διμοιρία

7. «Ημερήσια Διαταγή του ΓΑ του ΔΣΕ της 28-10-48», *Δημοκρατικός Στρατός* 11 (Νοέμβρης, 1948), 440-441.

σκανταλιστήκαν αυτές που ήταν εκεί και έγινε η διμοιρία"⁸. Η κατάταξη έγινε στον Πεντάλοφο, όπου και η έδρα της Μεραρχίας.

Η παρουσία ανταρτισσών στον ΕΛΑΣ έπαιξε σημαντικό ρόλο και για την ύπαρξη μαχητριών στο ΔΣΕ. Στην ιδεολογική προπαγάνδα του ΔΣΕ χρησιμοποιήθηκαν, εκτός από τη Μπουμπουλίνα ή τις Σουλιώτισσες και δύο «τιμημένες νεκρές» της Αντίστασης. Μια αντάρτισσα, η Θύελλα⁹, και μία προπολεμική κομμουνίστρια, η Ηλέκτρα Αποστόλου¹⁰. Για την τελευταία, όπως και για την επίσης κομμουνίστρια Μίρκα Γκίνοβα (Ειρήνη Γκίνη στα ελληνικά)¹¹, η οποία «κάλυπτε» τον σημαντικά μεγάλο αριθμό σλαβόφωνων γυναικών, το Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ είχε θεσπίσει ειδικά παράσημα για τις μαχήτριες.

Οι μαζικές επιστρατεύσεις συνιστούν ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στον ΕΛΑΣ (όπου η στράτευση ήταν εθελοντική) και στο ΔΣΕ. Οι μαχήτριες του ΔΣΕ διακρίνονταν σε εθελόντριες και επιστρατευμένες. Οι τελευταίες αποτελούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία. Έτσι κι αλλιώς όμως τα όρια ανάμεσα στις εθελόντριες και τις επιστρατευμένες ήταν ρευστά, γιατί και οι εθελόντριες είχαν ενταχθεί στο ΔΣΕ, πιεσμένες από το κράτος μιας ανάγκης. Επιπλέον οι επιστρατευμένες, σύμφωνα με τη Στρατιωτική Διάταξη (Νόμος αρ. 7 της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης), έπρεπε να το ζητήσουν οι ίδιες για να κάνουν «μάχιμη υπηρεσία»¹².

Οι μαχήτριες δεν εντάχθηκαν στο ΔΣΕ μετά από επιλογή (όπως στον ΕΛΑΣ), αλλά κάτω από το κράτος ποικίλων αναγκών. Η ηγεσία, τα στελέχη και οι μαχητές ήταν υποχρεωμένοι να αποδεχτούν τις ένοπλες γυναίκες. Η Μαρία Μπέικου θυμάται:

«Στην αρχή οι άντρες δεν ήθελαν τις γυναίκες, όμως οι γυναίκες επιβλήθηκαν και καθιερώθηκαν. Φυσικά έπαιξε πολύ μεγάλο ρόλο ο Διαμαντής. Κάλυψε τους Διοικητές και τους ΠΕ, τα στελέχη, και τους εξήγησε πώς η γυναίκα είναι ίση με τον άντρα. Τους είπε για τον ΕΛΑΣ, ότι το ίδιο γίνεται παγκοσμίως και τους έφερε διάφορα παραδείγματα από τον πόλεμο του '21, που οι γυναίκες πήραν ενεργό μέρος... και τόνισε πώς στο Δημοκρατικό Στρατό τις έχουμε περισσότερο ανάγκη. Τους συμβούλεψε να συμπεριφέρονται στις μαχήτριες το ίδιο όπως και στους μαχητές. Το παραδέχτηκαν. Δεν έφεραν αντιρρήσεις. Δηλαδή μέσα τους μπορεί να είχαν αντιρρήσεις, αλλά στην πορεία αποδείχθηκε ότι ήτανε πολύ ωφέλιμο που τα τμήματα ήταν μικτά».

Η αριθμητική τους δύναμη

Για τις μεμονωμένες αντάρτισσες του ΕΛΑΣ δεν έχουμε τη δυνατότητα να προσδιορίσουμε τον αριθμό τους. Γνωρίζουμε όμως ότι σχηματίστηκαν οκτώ διμοιρίες. Οι έντε στη Μακεδονία: τρεις στην ΙΧ Μεραρχία (Δυτική Μακεδονία) και δύο στη Χ (Κεντρική Μακεδονία). Από μια διμοιρία σχηματίστηκε στη ΧΙΙΙ Μεραρχία (Ρούμελη), τη ΙΙ (Αττικοβοιωτία) και την Ι (Θεσσαλία). Ανταρτοομάδες από γυναίκες υπήρξαν πολύ περισσότερες. Ο συνολικός αριθμός των ανταρτισσών μαζί με αυτές του Εφεδρικού ΕΛΑΣ δεν ξεπέρασε το 10%.

8. Λίζα Θεοδωρίδου, συνέντευξη: Κοζάνη, 2 και 3.5.1990.

9. Μένη Παπαηλιού. Ανήκε στο Τάγμα Θανάτου και στη συνέχεια στη διμοιρία ανταρτισσών της ΧΙΙΙης Μεραρχίας. Σκοτώθηκε στη Μάχη της Ομόνοιας, το Δεκέμβρη του 1944. Είχε πάρει άδεια να μπει στην Αθήνα για να δει τα τρία παιδιά της.

10. Στη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά είχε σταλεί εξορία με την κόρη της. Στην Κατοχή, μετά τη δραπέτευσή της, δούλευε στην Αθήνα, στον παράνομο μηχανισμό. Τον Ιούλιο του 1944 τη συνέλαβαν και πέθανε από τα βασανιστήρια.

11. Νηπιαγωγός στο επάγγελμα. Εκτελέστηκε με τους πρώτους δώδεκα, τον Ιούλιο του 1946, με βάσει το Γ΄ Ψήφισμα (17. 6.1946). Η πρώτη εκτελεσμένη από την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

12. *Εφημερίδα της Προσωρινής Κυβέρνησης*, 20 Φεβρουαρίου 1948.

Ο αριθμός των μαχητριών του ΔΣΕ αυξάνεται με γεωμετρική πρόοδο. Μπορεί να συγκριθεί μόνο με τη συμμετοχή των γυναικών, τη δεκαετία του 1980, στο Κομμουνιστικό Κόμμα του Περού, το επονομαζόμενο Φωτεινό Μονοπάτι¹³. Το καλοκαίρι του 1948 υπολογίζεται στο 9% (όσο περίπου και στον ΕΛΑΣ) αλλά μέχρι το τέλος του χρόνου, με τις στρατολογήσεις, είχε φτάσει στο 15%. Στις αρχές του 1949 το ποσοστό των γυναικών κυμαινόταν από 22% έως 29% και το καλοκαίρι στα τμήματα του Γράμμου ήταν 26 - 29%. Στη Μονάδα Εφοδιασμού Γράμμου όμως οι γυναίκες αποτελούσαν το 40%¹⁴.

Η επιλογή του τμήματος -και άρα της πολεμικής τους δραστηριότητας- δεν ανήκε στις γυναίκες αλλά στην ηγεσία. Στην Ταξιαρχία Ιππικού, στις αρχές του 1949, το ποσοστό ήταν μόλις 15% και οι γυναίκες χρησιμοποιούνταν ως ιπποφύλακες. Μετά την απόφαση του Γενικού Αρχηγείου «να μεγαλώσει το ποσοστό όσο και στις άλλες Ταξιαρχίες» οι μαχήτριες της Ταξιαρχίας Ιππικού έγιναν «αμαζόνες» και αποδείχτηκε ότι σε «τίποτα δεν διαφέρουν απ' τους άνδρες». Αναγνωρίστηκε ότι μπορούσαν να πολεμούν καβάλα, να κάνουν ελιγμούς επικίνδυνους, να ανατρέπουν εχθρικές ενέδρες, να δίνουν συνδυασμένες μάχες με το πεζικό και χωρίς «καμιά ιδιαίτερη εξάσκηση» να αλωνίζουν το Θεσσαλικό κάμπο. Κρίθηκε ότι στις μάχες ήταν «Ορμητικές, επιθετικές, πεισματάρισσες. Προτρέπουν, φωνάζουν και εμψυχώνουν.»¹⁵

Οι μαχήτριες, όπως και οι μαχητές, ήταν υποχρεωμένες να υπακούν στις διαταγές των ανωτέρων τους. Γι' αυτό, όσον αφορά τις ειδικότητες, υπήρξαν λιγότερες σαμποταρίστριες, παντζερίστριες, ανιχνεύτριες από ότι ακροβολίστριες, σκοπεύτριες όλμου και σκοπεύτριες οπλοπολυβόλου. Οι γυναίκες στέλνονταν στις τεχνικές υπηρεσίες (επιμελητεία, συνεργεία, οχύρωση) και τοποθετούνταν ως τηλεφωνήτριες, τραυματιοφορίνες ή νοσοκόμες. Πάνω από το 80% του προσωπικού της υγειονομικής υπηρεσίας ήταν γυναίκες: γιατρίνες, νοσοκόμες, διευθύντριες, τμηματαρχίνες και φρουρά νοσοκομείων¹⁶.

Η δράση στις βοηθητικές υπηρεσίες θεωρούνταν υποτιμημένη, γιατί «η απομάκρυνση των βοηθητικών απ' τη στρατιωτική ζωή ρουτινιάζει και χαλάει τη μαχήτρια». Όσες «δούλευαν» σε τέτοιες θέσεις εισέπρατταν την υποτίμηση όχι μόνο των ανδρών μαχητών αλλά και των συμμαχητριών τους. Η καθοδήγηση θεωρούσε ότι έπρεπε να δοθεί προσοχή στις «σχέσεις ανάμεσα σε μάχιμες και βοηθητικές. Να μην υπάρχει δηλαδή πνεύμα υποτίμησης γιατί αυτό έχει άσχημα αποτελέσματα.»¹⁷

Τα στελέχη, κυρίως τα γυναικεία, και στους δύο αντάρτικους στρατούς, ήταν λιγοστά και η ανάδειξή τους γινόταν μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα. Στον ΕΛΑΣ υπήρξαν 13 γυναίκες οι οποίες είχαν αποφοιτήσει από τη Σχολή Αξιωματικών, στη Ρεντίνα, με το βαθμό του ανθυπολοχαγού. Οι δύο είχαν παρακολουθήσει τα μαθήματα της τρίτης σειράς, τα οποία έληξαν στις 30 Ιουνίου 1944 και οι έντεκα της τέταρτης σειράς και αποφοίτησαν δύο μήνες αργότερα. Οι απόφοιτες της Σχολής ανέλαβαν τη διοίκηση των διμοιριών. Το βαθμό του ανθυπολοχαγού είχαν και οι καπετάνισσες.

Στο ΔΣΕ η ραγδαία αύξηση του αριθμού των μαχητριών απαιτούσε και μια αντίστοιχη πολιτική ανάδειξης στελεχών. Τα δύο πρώτα χρόνια (1946-1948) αποφοίτησαν από τις Σχολές Αξιωματικών με το βαθμό του Ανθυπολοχαγού 96 γυναίκες, αλλά το 1949 (μέχρι τον Αύγουστο που τελειώνει η ένοπλη σύγκρουση) ο

13. Carol Andreas, "It's Right to Fight". Women Insurgents in Peru" στο Nicole Ann Dombrowski, *Women and War*, σ. 312-328.

14. ΑΣΚΙ, Αρ. Μπέικου, κιβ. 29. «ΔΣΕ/ Μονάδα Εφοδιασμού Γράμμου, Έκθεση της γυναικείας δουλειάς το μήνα Ιούλη, 7.8.49», Ηρώ Μπαρτζιώτα - Μαρία Μπέικου, «Η πολιτική μας δουλειά στις μαχήτριες του Γράμμου στο τελευταίο τρίμηνο», *Δημοκρατικός Στρατός*, 7 (Ιούλης, 1949), 510-514

15. ΑΣΚΙ, Αρ. Μπέικου, «Ομιλία Μαρίας Μπέικου στην Α' Συνδιάσκεψη της ΠΔΕΓ, 3.3.1949».

16. *Η γυναίκα της Ελλάδας στον αγώνα, La femme Grecque au combat*, Ανατύπωση, Αθήνα, σ. 36-37.

17. ΑΣΚΙ, Αρ. Μπέικου, «Ομιλία Μαρίας Μπέικου στην Α' Συνδιάσκεψη της ΠΔΕΓ, 3.3.1949».

αριθμός τους τετραπλασιάστηκε. Η διαφορά είναι τεράστια και αναδεικνύει το σημαντικό ρόλο των μαχητριών στο ΔΣΕ. Συνολικά καταγράφονται 476 αξιωματικές¹⁸. Οι περισσότερες είχαν το βαθμό του Ανθυπολοχαγού: 246 του Πεζικού και 117 του Πολιτικού Επιτρόπου. Μόνο μία γυναίκα αναφέρεται ως Ταγματάρχης. Η «συνήθεια», όσο ανεβαίνουμε την ιεραρχία να μειώνεται ο αριθμός των γυναικών, υπάρχει και στις μέρες μας.

Το κοινωνικό τους προφίλ

Στον ΕΛΑΣ οι πρώτες αντάρτισσες βγήκαν στο Βουνό με τον άντρα ή τον «αρραβωνιαστικό» τους. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις η Τζαβέλαινα¹⁹ από τη Λευκάδα και η Θύελλα από την Αθήνα, φημισμένες για την «ανδρεία» τους. Καταγράφεται επίσης και η περίπτωση της Μαρίας Καλαμπόκα, 16 χρόνων, που ως «Γιαννάκης» δούλευε με τους αντάρτες από το 1942²⁰. Υπήρξαν ακόμα και κορίτσια που πήραν μέρος στις μάχες απρόσκλητες (ως άλλες σουλιώτισσες) και συνέχισαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους και μετά από αυτές.

Οι περισσότερες όμως γυναίκες που βγήκαν στο Βουνό ήταν ήδη μέλη πολιτικών οργανώσεων πόλεων που κατέφυγαν στον ΕΛΑΣ, γιατί κινδύνευαν. Μια γυναίκα «ξένη» δύσκολα μπορούσε -τουλάχιστον στην αρχή- να δράσει στην πολιτική οργάνωση του ορεινού –συνήθως- χωριού και ο ΕΛΑΣ, στην πράξη, αποτελούσε τη μόνη οργανωμένη δύναμη.

Αντίθετα οι γυναίκες μέλη των Υποδειγματικών Ομάδων και Διμοιριών ΕΛΑΣ-ΕΠΟΝ κατάγονταν από τα γύρω χωριά, όπου είχε την έδρα του το σύνταγμα ή η μεραρχία. Ήταν επονίτισσες, 17-23 ετών. Το όριο ηλικίας δεν τηρήθηκε μόνο στις περιπτώσεις που κάποια από τις «μεμονωμένες» είχε διακριθεί σε μάχες, όπως η Θύελλα, η οποία, παρόλο που ήταν 30 χρονών, από το Τάγμα Θανάτου εντάχθηκε στη Υποδειγματική Διμοιρία ΕΛΑΣ – ΕΠΟΝ της XIII Μεραρχίας. Οι άλλες αποστρατεύτηκαν ή παρέμειναν «μεμονωμένες» στα μάχιμα τμήματα, όπως η Τζαβέλαινα.

Στο ΔΣΕ δεν τίθεται θέμα ηλικίας. Από την αρχή είχαν βγει στο Βουνό γυναίκες παντρεμένες και μητέρες παιδιών. Προς το τέλος της ένοπλης σύγκρουσης και λόγω των μαζικών επιστρατεύσεων υπήρχαν πάρα πολλές νεαρές κοπέλες 15-16 χρονών.

Ως προς την καταγωγή τους και για τις αντάρτισσες και για τις μαχήτριες ισχύει ότι η πλειοψηφία αποτελούνταν από αγρότισσες. Ένα μεγάλο ποσοστό –που σύμφωνα με τα ασαφή στοιχεία που έχουμε υπολογίζεται στο ένα τρίτο- ήταν σλαβόφωνες. Επίσης πολλές ήταν αναλφάβητες γι αυτό και στους δύο αντάρτικους στρατούς λειτουργούσαν –όποτε και όπως μπορούσαν- σχολές αγραμμάτων.

18. Για τον τρόπο καταγραφής και τα προβλήματα που προκύπτουν βλ. Βαρβενιώτη, «Οι μαχήτριες του ΔΣΕ», σ. 125-142.

19. Ντίνα Κατωπόδη. Βγήκε στο Βουνό με τον άντρα της και έδρασε στη Λευκάδα και στη Δυτική Στερεά. Μετά τη Βάρκιζα επικηρύχτηκε με μεγάλο χρηματικό ποσό. Ενώ κρυβόταν στο Βουνό γέννησε το παιδί της το οποίο της είπαν ότι πέθανε. Τη συνέλαβαν το 1947. Δικάστηκε από Κακουργιοδικείο και Έκτακτο Στρατοδικείο και καταδικάστηκε πέντε φορές σε θάνατο και 27 φορές ισόβια. Ζει στην Αθήνα.

20. Αρχικά έκανε το σύνδεσμο. Ένα διάστημα δούλεψε στην ΕΠΟΝ Βόλου και μετά τη συνθηκολόγηση των Ιταλών στο 54ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ ανέλαβε δουλειά στο Προκεχωρημένο Κέντρο Πληροφοριών (ΠΚΠ). Με την ομάδα σαμποτέρ του Πιπίνου έπαιρνε μέρος στις ανατινάξεις. Μετά την Απελευθέρωση πέρασε στον ΕΛΑΝ μέχρι που παρέδωσαν τα όπλα. Νίτσα Κολιού, *Άγνωστες πτυχές Κατοχής και Αντίστασης 1941-44*, Βόλος, τ. Β', σ. 787.

Τόσο οι αντάρτισσες όσο και οι μαχήτριες αντιμετώπισαν δυσκολίες προσαρμογής στη στρατιωτική ζωή. Στις διμοιρίες ανταρτισσών του ΕΛΑΣ οι νεαρές αγρότισσες έπρεπε να μάθουν βηματισμό, χαιρετισμό, λύση και αρμολόγηση όπλου κ.ά. στρατιωτικές τέχνες. Προσαρμόστηκαν σχετικά γρήγορα, αφενός γιατί ήταν επιλεγμένες εθελόντριες και αφετέρου γιατί ζούσαν μέσα σε ένα κλίμα που η προσδοκία της απελευθέρωσης το έκανε πανηγυρικό.

Στο ΔΣΕ η προσαρμογή των γυναικών στον πόλεμο ήταν επιβεβλημένη και γιατί οι συνθήκες ζωής και δράσης ήταν απείρως πιο δύσκολες και σκληρές από αυτές που αντιμετώπιζαν οι αντάρτισσες του ΕΛΑΣ. Αρχικά, οι «καταδιωκόμενες» που είχαν βγει στο Βουνό εθελοντικά, με εξαίρεση όσες είχαν υπηρετήσει και στον ΕΛΑΣ (αριθμητικά πολύ λίγες), αρνιόνταν να φορέσουν παντελόνια. Οι κακές καιρικές συνθήκες όμως τις υποχρέωσαν να ντυθούν «στρατιώτες». Στην περίοδο των μαζικών επιστρατεύσεων αναφέρεται περίπτωση γυναίκας που όχι μόνο δεν ήθελε να φορέσει παντελόνι αλλά ούτε να βγάλει το μαντήλι από το κεφάλι της, γιατί είχε πένθος²¹. Αναφέρεται επίσης φάλαγγα επιστρατευμένων γυναικών που τις επιστράτευσαν νύχτα και έπαθαν ομαδική υστερία, γιατί νόμισαν ότι το χιόνι ήταν τα σεντόνια του κρεβατιού τους²².

Στη διάρκεια των μαζικών επιστρατεύσεων το θέμα της προσαρμογής των γυναικών στον πόλεμο, αφορά και την ηγεσία του ΔΣΕ. Αυτή θεωρεί ότι «Η αφομοιωτική δύναμη του στρατού μας είναι τεράστια». Η μαζική και πολλές φορές βίαιη στρατολογία χαρακτηρίζεται ως «ουσιαστικά εθελοντική», με το σκεπτικό ότι ανάμεσα στους χιλιάδες νέους μαχητές και μαχήτριες υπήρχε «παλιός κόσμος δικός μας οργανωμένος άλλοτε στην ΕΠΟΝ, το ΕΑΜ, το ΑΚΕ, το ΚΚΕ» που άλλος λύγισε και «γράφτηκε ίσως» σε εχθρικές οργανώσεις «που πήρε ίσως» και το όπλο λόγω της βίας ή της προπαγάνδας «για να μας πολεμήσει». Ωστόσο –το επιχείρημα συνεχίζει- η «θέση τους και τα συμφέροντά τους βρίσκονται κοντά μας». Υποστηρίζεται τέλος ότι τα πρώτα κλάματα και οι κραυγές των επιστρατευμένων «μεταβάλλονται πολύ γρήγορα, ύστερα από λίγες μόνο ώρες σε τραγούδι, χαρά και γλέντια μόλις βρεθούν μέσα στους αντάρτικους καταυλισμούς»²³.

Τόσο στον ΕΛΑΣ όσο και στο ΔΣΕ η ανάγκη να στηριχθούν οι πολεμικές επιχειρήσεις και στο άλλο «μισό του ουρανού» συμβάδιζε με τις πραγματικές ανάγκες, δηλ. τις «αδυναμίες» του ένοπλου αγώνα. Στο ΔΣΕ οι ανάγκες ήταν πολύ περισσότερες.

Η οργανωτική τους διάταξη

Στην Κατοχή, στην εαμοκρατούμενη Ελλάδα, η γυναικεία συμμετοχή στον ΕΛΑΣ, επέφερε μεγαλύτερες ιδεολογικές αναταράξεις παρά οργανωτικές. Οι Υποδειγματικές Διμοιρίες ΕΛΑΣ – ΕΠΟΝ ανήκαν στο Λόχο Διοίκησης της Μεραρχίας και οι ομάδες στο σύνταγμα ή στο τάγμα. Ενώ όμως στις μονάδες του ΕΛΑΣ η διοίκηση ήταν τριμελής (στρατιωτικός, πολιτικός και καπετάνιος) στις ανταρτοεπονίτικες ήταν "δυναδική": στρατιωτική και πολιτική. Τη στρατιωτική ασκούσε η Διοικητής και την πολιτική η Καπετάνισσα.

Στο ΔΣΕ οι μαζικές στρατολογίες –ιδίως των γυναικών- επέδρασαν καθοριστικά τόσο στη σύνθεση του όσο και στην οργανωτική του δομή. Ο αυξημένος αριθμός μαχητριών και η δημιουργία μικτών τμημάτων οδήγησε αφενός στην αναγκαιότητα να

21. ΑΣΚΙ, Αρ. Μπέικου, «ΔΣΕ/ ΚΓΑΝΕ, Έκθεση για τη δουλειά στις γυναίκες της Ν.Ε.», Κώστας Καραγιώργης, «Η Μαχήτρια στο Δημοκρατικό Στρατό», *Δημοκρατικός Στρατός*, 3 (Μάρτης, 1949), 173-179.

22. Κατίνα Λατίφη, *Τα απόπαιδα*, Αθήνα: Εξάντας, σ. 248 και Συνέντευξη: 25.7.1995. Για τις βίαιες επιστρατεύσεις βλ. Όλγα Μάστορα – Ψαρόγιαννη, *Στο δρόμο του χρέους*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, σ. 54, 102, 105-7.

23. Στάθης Καραγιώργης, «Το πρόβλημα της αφομοίωσης του νέου υλικού», *Δημοκρατικός Στρατός* 2 (Φλεβάρης, 1949), 98-100. ΑΣΚΙ, Αρ. Μπέικου, κιβ. 29, β.

υπάρξει μια «ξεχωριστή δουλειά στις γυναίκες», μια «ειδική πολιτική δουλειά», και αφετέρου να δημιουργηθούν νέες οργανωτικές δομές, που επηρέασαν την αρχική μορφή του ΔΣΕ.

Στην κομματική σύσκεψη των στρατιωτικών και πολιτικών στελεχών (Γενάρης 1948) δόθηκε έμφαση στην «πολιτική δουλειά» και στο ρόλο του Πολιτικού Επιτρόπου. Ο ΠΕ θεωρήθηκε «η ψυχή, η καρδιά της στρατιωτικής μονάδας». Η βασική του αποστολή ήταν «να εξασφαλίσει στο στρατιωτικό διοικητή όλες τις πολιτικο-ηθικές προϋποθέσεις που θα τους επιτρέπουν να οργανώνει τη νίκη». Το κείμενο συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι η πολιτική οργάνωση αποκτά μια «τεράστια, αποφασιστική» δύναμη, «αποτελεί τη σπονδυλική στήλη για το ΔΣΕ»²⁴. Το γεγονός της αλλαγής αυτής έγινε αντιληπτό και από τους στρατιωτικούς και πολιτικούς τους αντιπάλους, οι οποίοι μιλούν για «αντιγραφή του ρωσικού συστήματος»²⁵. Δίπλα στον αναβαθμισμένο θεσμό του Πολιτικού Επιτρόπου, τοποθετήθηκε η υπεύθυνη των γυναικών, ως βοηθός του.

Η τακτική να ορίζουν κάποια ως «υπεύθυνη» άρχισε να εφαρμόζεται από την Άνοιξη του 1948, αρχικά στη διοίκηση της κάθε ταξιαρχίας και αργότερα επεκτάθηκε στα τάγματα, στους λόχους και στις διμοιρίες. Οι αποφάσεις αυτές ίσχυσαν κυρίως στη Βόρεια Ελλάδα, όπου και η ηγεσία του ΚΚΕ/ΔΣΕ. Ως χρονική τομή για τη μεγαλύτερη αξιοποίηση των γυναικών στα μάχιμα τμήματα τίθεται η μεγάλη μάχη του Γράμμου, το καλοκαίρι του 1948. Στη Νότια Ελλάδα η «γυναικεία δουλειά» άρχισε συστηματικά μετά το ακτίφ των γυναικείων στελεχών των δύο Μεραρχιών (της Ι Θεσσαλικής και της ΙΙ της Ρούμελης) καθώς και του ΚΒΕ (Κέντρο Βάσης Εμπέδων), το οποίο έγινε στις 28 Δεκεμβρίου 1948²⁶. Μισός χρόνος διαφορά στην εκτέλεση μιας απόφασης είναι αρκετά εύγλωτη για τις διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις δύο περιοχές.

Η ηγεσία του ΔΣΕ, στην πράξη, μέσω των «γυναικείων ακτίφ» και των «γυναικείων συσκέψεων» μετέθετε το ζήτημα της «αφομοίωσης» του νέου «υλικού» στις ίδιες τις γυναίκες, στις «υπεύθυνες». Σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε οι υπεύθυνες αποδείχτηκαν επινοητικές στα εκπαιδευτικά τους καθήκοντα. Η μαχήτρια που αδιαφορούσε για τον οπλισμό της τοποθετήθηκε υπεύθυνη στην καθαριότητα οπλισμού. Η μαχήτρια που βραδυπορούσε στην ουρά της φάλαγγας οδηγήθηκε στην κεφαλή. Έτσι έχασε το αίσθημα της μειονεκτικότητας που είχε μέχρι εκείνη τη στιγμή και έβγαλε πέρα την πορεία. Κάποιες υπεύθυνες στη δοκιμαστική πορεία έκαναν ερωτηματολόγια για να δούνε τις ανάγκες των μαχητριών. Κάποιες άλλες εφάρμοσαν ένα σύστημα συνελεύσεων, ποινών και αμοιβών. Η εκπαιδευτική τους προσέγγιση θυμίζει μητρικές παιδαγωγικές μεθόδους.

Εξάλλου η «σωστή» υπεύθυνη δε λειτουργούσε τόσο ως ηγετικό στέλεχος όσο ως μάνα, μεγαλύτερη αδελφή και έμπιστη φιλενάδα των μαχητριών. Προσπαθούσε να μάθει τα προβλήματα τους και να βρει τρόπους να αντιμετωπισθούν. Ανάμεσα στις υπεύθυνες και τις μαχήτριες, κυρίως προς τις πιο αδύναμες και φοβισμένες, αναπτύχθηκε μια σχέση συμπαράστασης, μια ψυχική επαφή, σε μια εποχή, το 1949, που η ηγεσία του ΔΣΕ δε σταματούσε να τονίζει ότι με την ψυχή πολεμά ο άνθρωπος, γιατί γνώριζε καλά ότι στον υλικό τομέα υστερούσε²⁷.

24. «Χρονικό. Από το Λιτόχωρο ως το Γράμμο και το Βίτσι. Ο δρόμος προς τη νίκη», *Δημοκρατικός Στρατός* 11 (1948), 482-487.

25. Αρχηγείον Στρατού, Διευθυνσις Ιστορίας Στρατού (στο εξής ΑΣ/ΔΙΣ), *Ο ελληνικός στρατός κατά τον αντισυμμοριακόν αγώνα (1946-1949). Η εκκαθάρισις της Ρούμελης και η πρώτη μάχη του Γράμμου*, Αθήνα: Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, σ. 4.

26. Ρ[ούλα] Ζ[αχαριάδη], «Η Γυναίκα στο ΔΣΕ», *Δημοκρατικός Στρατός*, 4 (Απρίλης, 1948), 131, ΑΣΚΙ, Αρ. Μπέικου, «Έκθεση για τη δουλειά στις γυναίκες της Νότιας Ελλάδας», Καραγιώργης, *Δημοκρατικός Στρατός*, 3 (Μάρτης 1949), σ. 178.

28. ΑΣΚΙ, Αρ. Μπέικου, «Ομιλία του ΠΕ του ΓΑ Βασίλη Μπαρτζιώτα στη σύσκεψη των γυν. Στελεχών των Τμημάτων Γράμμου (101 στελέχη), 15.6.49».

Την τελευταία χρονιά πολλαπλασιάζονται οι διαλέξεις για τη θέση των γυναικών στο ΔΣΕ, για τη βοήθεια που μπορούσαν να προσφέρουν στην εξασφάλιση των εφεδρειών, ακόμα και «στη διάλυση του Μ[οναρχο] Φ[ασιστικού] Σ[τρατού].», εκδίδονταν μπροσούρες που εξυμνούσαν τη δράση των μαχητριών και έγινε προσπάθεια ώστε κάθε ταξιαρχία να εκδίδει τη δική της γυναικεία εφημερίδα. Το κεντρικό έντυπο *Μαχήτρια*, είχε αρχίσει να εκδίδεται τον Αύγουστο του 1948 και το τελευταίο της φύλλο (αρ. 18), εκδόθηκε στις 10 Αυγούστου 1949.

Τον Οκτώβριο του 1948 ιδρύθηκε η Πανελλαδική Δημοκρατική Ένωση Γυναικών (ΠΔΕΓ)²⁸. Την ηγεσία της αποτελούσαν οι κομμουνίστριες που βρίσκονταν στο Γενικό Αρχηγείο. Μέλη ήταν οι μαχήτριες, οι «άμαχες» της Ελεύθερης Ελλάδας, καθώς και η ΑΦΖ (Antifascist Front Zena = Αντιφασιστικό Μέτωπο Γυναικών), η γυναικεία οργάνωση των σλαβόφωνων γυναικών. Αυτή λειτουργούσε ήδη από το 1945 στα πλαίσια του ΝΟΦ (Εθνικό/ Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο). Πρόεδρος της ΠΔΕΓ αρχικά ήταν η Χρύσα Χατζηβασιλείου, μέλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ, και στη συνέχεια ανέλαβε η Ρούλα Κουκούλου, γυναίκα του Γραμματέα του ΚΚΕ Νίκου Ζαχαριάδη. Γραμματέας της ΑΦΖ ήταν η Ευδοκία Νικολέφσκα – Φώτεβα, γνωστή με το ψευδώνυμο Βέρα, που ταυτόχρονα ήταν και αντιπρόεδρος της ΠΔΕΓ²⁹.

Το Μάρτιο του 1949 η ΠΔΕΓ οργάνωσε την Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη στο Βίτσι. Οι 325 αντιπρόσωποι, ελληνίδες και ξένες, συγκεντρώθηκαν σε ένα τεράστιο αμπρί, στην Αφρική, στις Πρέσπες, το οποίο διέθετε και μικροφωνικές εγκαταστάσεις. Τα συνθήματα της Συνδιάσκεψης αλλά και η Απόφασή της ήταν δίσημα: μιλούσαν υπέρ της ειρήνης αλλά και της στρατιωτικής νίκης. Απευθύνονταν τόσο προς τις μαχήτριες «Εμπρός να κάνουμε τη Συνδιάσκεψη μας εξόρμηση για τη Νίκη», όσο και προς τις μάνες που «μπορούν να γίνουν η γέφυρα για τη συμφιλίωση των παιδιών τους».

Ο ερχομός στο Βουνό ξένων αντιπροσωπειών, των «επτά αδελφών γυναικείων οργανώσεων» το Μάρτη του 1949, η συμμετοχή της ΠΔΕΓ, τον Απρίλιο του 1949, στο Παγκόσμιο Συνέδριο για την Ειρήνη που οι εργασίες του διεξάγονταν ταυτόχρονα στην Πράγα και στο Παρίσι καθώς και σε κρατικά (όπως της Ουγγαρίας) Συνέδρια πρόσφεραν στην Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση ένα μέρος από την πολυπόθητη αναγνώρισή της. Ο αγώνας του ΔΣΕ αναγνωριζόταν δημόσια, έστω και μέσω μιας γυναικείας οργάνωσης.

Το ΚΚΕ χρειαζόταν τη γυναικεία οργάνωση και τη δημιουργήσει. Αντίθετα το εαμικό πολιτικό κίνημα αισθανόταν αρκετά ισχυρό, ώστε να αποδεχτεί μια γυναικεία οργανωτική έκφραση. Η μόνη γυναικεία οργάνωση, η Λεύτερη Νέα, η οποία λειτούργησε μόνο στην Αθήνα, αυτοδιαλύθηκε με την ίδρυση της ΕΠΟΝ το Φεβρουάριο του 1943. Στο στρατιωτικό επίπεδο στον ΕΛΑΣ οι αντάρτισσες τοποθετήθηκαν σε ξεχωριστές γυναικείες ομάδες ή διμοιρίες, οι οποίες δρούσαν στα πλαίσια μιας μεγάλης στρατιωτικής μονάδας: μεραρχία, σύνταγμα. Αντίθετα στο ΔΣΕ οι μαχήτριες υπήρχαν σε όλα τα επίπεδα της στρατιωτικής ιεραρχίας. Ωστόσο σε κάθε μονάδα, μικρή ή μεγάλη, οργανωτικά εξακολουθούσαν να αντιμετωπίζονται ως γυναίκες. Αποτελούσαν ένα μικρό ή μεγάλο δικό τους «κύκλο», με προεξάρχουσα την υπεύθυνη.

Οι ερωτικές σχέσεις στο αντάρτικο

Ένα άλλο θέμα που διαφοροποιεί τον ΕΛΑΣ από το ΔΣΕ είναι η σύναψη ερωτικών σχέσεων μεταξύ μάχιμων ανδρών και γυναικών. Η ένταξη στον ΕΛΑΣ προϋπόθετε την αποδοχή της κυρίαρχης αντίληψης ότι όσο κρατάει ο πόλεμος απαγορεύεται να

28. Ήταν μέλος της Παγκόσμιας Δημοκρατικής Ομοσπονδίας Γυναικών, στην οποίαν συμμετείχαν οι γυναικείες οργανώσεις που, στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, ανήκαν στο «σοσιαλιστικό στρατόπεδο».

29. Συνεντεύξεις: Ρούλα Κουκούλου 20.9.1995 και Βέρα Φώτεβα 18.4.1996.

ανακοινώσουν -ακόμα και στον ίδιο τους τον εαυτό- τα ερωτικά τους συναισθήματα. Πίστευαν ότι αυτά «μολύνουν» τον αγώνα. Μια αντάρτισσα που δεν «περιορίζε» τον εαυτό της ή απλώς θεωρείτο ότι η ομορφιά της «προκαλούσε» διωχνόταν από τη διμοιρία, έστω και αν δεν υπήρχε κανένα στοιχείο που να αποδεικνύει ότι έκανε κάποια «ανήθικη» πράξη. Στη XIII Μεραρχία έδωξαν μια πάρα πολύ ωραία κοπέλα, με το σκεπτικό ότι προκαλούσε τους αξιωματικούς του αστικού στρατού. Το Σεπτέμβριο του 1944 στην ήδη απελευθερωμένη Σιάτιστα, μια αντάρτισσα της IX Μεραρχίας κατηγορήθηκε ότι είχε σχέσεις με έναν άντρα. Της επιβλήθηκε η ποινή του αφοπλισμού και η κοπέλα αυτοκτόνησε με το όπλο της, πριν της το πάρουν.

Στο ΔΣΕ τα πράγματα ήταν διαφορετικά, αρχής γενομένης από το Γραμματέα του Κόμματος. Γενικότερα υπήρχε μεγαλύτερη ελευθεριότητα από ότι στον ΕΛΑΣ, αν και στη Ν. Ελλάδα η ελαστική λογική ήταν επικρατέστερη και οι δύσκολες συνθήκες εμπόδιζαν να δημιουργηθούν πολλά «κρούσματα ανηθικότητας». Εξάλλου στο ΔΣΕ η ηγεσία είχε επιτρέψει στους μαχητές να συνάπτουν ερωτικές σχέσεις. Το Κόμμα επικύρωνε τους γάμους και έτσι, σύμφωνα με τον Πολιτικό Επίτροπο του Γενικού Αρχηγείου, έδωσε «στο ζήτημα αυτό ρωμαλέα λύση»³⁰. Όσες μαχήτριες έμειναν έγκυοι, στέλνονταν να γεννήσουν τα παιδιά τους «έξω». Συνήθως τα άφηναν εκεί και επέστρεφαν στη μάχη, γιατί είχε δημιουργηθεί ένα ψυχολογικό κλίμα που ευνοούσε μια τέτοιου είδους απόφαση.

Η ελληνική κοινωνία της εποχής ήταν δύσκολο να αποδεχτεί τη συμβίωση ανδρών και γυναικών και μάλιστα γυναικών που είχαν ξεφύγει εντελώς από τον κοινωνικά καθορισμένο ρόλο τους, αφού φορούσαν παντελόνια και πολεμούσαν. Οι πολιτικοί τους αντίπαλοι τις θεωρούν «ανδρείες» πόρνες.

«τινές εξ αυτών μετεβάλλοντο εις εξάλλους πολεμίστριας, διαβιούσαι εις τα χαρακώματα με τους Κ/συμμορίτας και μαχόμεναι μετ' αυτών μέχρις εσχάτων. Το κομμουνιστικόν δόγμα της κοινοκτημοσύνης είχε καλλιεργήσει τον ελεύθερον έρωτα, και ούτω αντιμετώπιζετο κατά τινά τρόπον ο τομεύς της ψυχαγωγίας των Κ/συμμοριτών, ιδία των μελών του κόμματος»³¹.

Η δράση των γυναικών στο αντάρτικο

Στη διάρκεια της Κατοχής οι πρώτες γυναίκες που εντάχθηκαν στα τμήματα του ΕΛΑΣ "βαφτίστηκαν" νοσοκόμες και χρησιμοποιήθηκαν σε διάφορες υπηρεσίες. Είχαν ασαφώς προσδιορισμένες αρμοδιότητες και πολυποίκιλες δραστηριότητες: από τον πολύγραφο μέχρι το πέρασμα όπλων από τα μπλόκα των κατακτητών. Κάποιες κατόρθωσαν με ποικίλους τρόπους να αποκτήσουν όπλο και πήραν μέρος σε μάχες.

Η δράση των ανταρτισσών που ήταν μέλη των Υποδειγματικών Διμοιριών και Ομάδων ΕΛΑΣ – ΕΠΟΝ ήταν συνδεδεμένη με των ανταρτοεποनिτών. Τα καθήκοντα που τους ανέθεταν ήταν στρατιωτικά, πολιτικά και εκπολιτιστικά. Έπαιρναν μέρος στις μάχες, αναλάμβαναν τη φρούρηση της Μεραρχίας, έκαναν περιοδείες στα χωριά και ενημέρωναν τον κόσμο για τα νέα του πολέμου. Η παρουσία τους συνιστούσε ένα είδος προπαγάνδας της «παλλαϊκότητας» της εαμικής αντίστασης. Οι αντάρτισσες συνεργάζονταν με τις οργανώσεις της ΕΠΟΝ και οργάνωναν πολιτιστικές εκδηλώσεις, θέατρα, χορούς και συγκέντρωναν παράλληλα υλικά εφόδια για την Επιμελητεία του Αντάρτη (ΕΤΑ).

Και η δράση των μαχητριών του ΔΣΕ ήταν στρατιωτική, πολιτική και εκπολιτιστική. Οργάνωναν γιορτές, χορούς και ψυχαγωγικές βραδιές. «Ο εκπολιτισμός,

30. «Η πολιτική δουλειά στο ΔΣΕ» εισήγηση του σ. Μπαρτζιώτα, ΠΕ του ΓΑ στη σύσκεψη των ΠΕ των μονάδων του ΔΣΕ στο χώρο του Βίτσι στις 20.3.49», *Δημοκρατικός Στρατός*, 4 (Απρίλιος 1949), 237.

32. ΑΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τον αντισυμμοριακόν αγώνα (1946-1949)*, σ. 8.

η χαρά, το κέφι που σκορπά στα τμήματά μας και ανεβάζει το ηθικό του στρατού μας» θεωρείται ως μία «συμβολή» του «παράγοντα γυναίκα» στην απόδοση των τμημάτων, όπως ακριβώς και η γυναικεία νοικοκυροσύνη. «Τώρα πια δεν υπάρχει μαχητής άπλυτος, ψειριασμένος, κουρελιασμένος. Όλοι είναι καθαροί, τ' αμπριά περιποιημένα, στολισμένα. Στις ομάδες οι τραπεζαρίες με πάγκους, συνθήματα, λουλούδια, με πίστες χορού»³² -στο Γενικό Αρχηγείο βέβαια, όχι στη Νότια Ελλάδα.

Οι μαχήτριες έκαναν και πολιτική δουλειά. Πέρα από την «ειδική πολιτική δουλειά στις γυναίκες» φαίνεται ότι τα καταφέρνουν καλύτερα από τους μαχητές στο θέμα της «συναδέλφωσης». Τη νύχτα που κόπαζε η μάχη τραγουδούσαν το τραγούδι της συναδέλφωσης, έπιαναν κουβέντα με τους φαντάρους με επιτυχή πολλές φορές αποτελέσματα.

Δεν ξέρουμε με ακρίβεια τον αριθμό των γυναικών που λιποτάκτησαν ή προσπάθησαν να λιποτακτήσουν, αλλά η γνώμη του Γενικού Αρχηγείου είναι ότι οι μαχήτριες σπάνια λιποτακτούν³³. Σπάνια επίσης κατέφευγαν στον αυτοτραυματισμό, πρακτική συνηθισμένη στους μαχητές που δεν ήθελαν να πολεμήσουν.

Ωστόσο ο αριθμός των τραυματισμένων γυναικών ήταν δυσανάλογα μεγάλος σε σχέση με αυτόν των ανδρών. Στη Ρούμελη μετά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις «Χαραυγή» (Άνοιξη 1948) και τη Μάχη του Χώρου που ακολούθησε, ο αριθμός των γυναικών μειώθηκε δραματικά, γι' αυτό η υπεύθυνη των γυναικών της ΙΙ Μεραρχίας τοποθετήθηκε ως ΠΕ σε τάγμα. Οι άντρες μαχητές, σήμερα, με χαμόγελο γεμάτο υποτίμηση θυμούνται ότι συχνά οι μαχήτριες τραυματίζονταν στα «οπίσθια», γιατί αντί να ξαπλώσουν στο χώμα όλο τους το σώμα έκρυβαν το κεφάλι μέσα στα χέρια τους. Ξεχνούν να συμπληρώσουν ότι οι γυναίκες χρησιμοποιήθηκαν σε μάχες με ελλιπή ή καθόλου εκπαίδευση.

Κανείς πάντως δεν αμφισβητεί τη γενναιότητά τους. Πήραν μέρος σε μάχες στις οποίες οι εχθρικές δυνάμεις ήταν δεκαπλάσιες. Πορεύτηκαν νύχτα, ακόμα και 30 ώρες, μέσα από δύσβατα μονοπάτια. Άγγιξαν τα όρια της ανθρώπινης αντοχής και αντιμετώπισαν συχνά-πυκνά την πείνα. Τη «ανδρεία» τους την εξυμνούν τόσο οι «δικοί» τους όσοι και οι αντίπαλοι τους. Τις ονομάζουν «ύαινες» και «εξάλλους πολεμίστριες».

Οι μαχήτριες του ΔΣΕ ήταν γενναίες, γιατί οι «παραδοσιακές» γυναικείες αρετές φαίνεται ότι ταυτίζονται με τις αρετές ενός καλού στρατιώτη. Ήταν πιο υπάκουες και πειθαρχικές από τους άντρες. Τηρούσαν με μεγαλύτερη αυστηρότητα τις εντολές που είχαν πάρει, γιατί μεγαλώνοντας σε πατριαρχικές οικογένειες είχαν μάθει να υπακούν στην ανδρική εξουσία. Ήταν καρτερικές και υπέμεναν αγόγγυστα τις κακουχίες, την πείνα και τη δίψα. Ως γυναίκες, ήταν συναισθηματικές και αφοσιωμένες. Μισούσαν τους εχθρούς τους με το ίδιο ακριβώς πάθος που αγαπούσαν και φρόντιζαν τους δικούς τους. Δεν άλλαζαν εύκολα στρατόπεδο. Ακόμα είχαν μάθει να σκέφτονται και να νοιάζονται πρώτα τους «άλλους», τους συναγωνιστές τους, και μετά τον εαυτό τους. Με λίγα λόγια οι μαχήτριες ήταν γενναίες, γιατί πάνω από όλα αυτό που αποτελεί το σκληρό πυρήνα του γυναικείου ρόλου είναι η θυσία. Και ως γυναίκες, είχαν μάθει να θυσιάζονται πριν μάθουν να πολεμούν.

Επίλογος

Ο κοινωνικά καθορισμένος γυναικείος ρόλος είναι συνδεδεμένος με την ειρήνη και την παροχή συμπαράστασης. Αντίθετα ο πόλεμος και οι ηρωισμοί που πάντα τον συνοδεύουν θεωρείται ότι αποτελούν μια κατ' εξοχήν ανδρική αξία. Οι γυναίκες χρησιμοποιούνται σε έργα πολεμικά, όταν οι καταστάσεις είναι κρίσιμες ή πάρα πολύ κρίσιμες. Όταν τις έχουν απόλυτη ανάγκη.

32. Μπαρτζιώτα, Μπέικου, «Η πολιτική μας δουλειά» 510-514.

33. *Εφημερίδα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης*, 2 Ιανουαρίου 1949.

Στους πολέμους της δεκαετίας του 40 ο λιγότερο ισχυρός στρατός, στη διάρκεια της Αντίστασης ο ΕΛΑΣ και του εμφυλίου ο ΔΣΕ, ενέταξαν στις τάξεις τους και γυναίκες. Όχι από την αρχή, αλλά στην πιο δύσκολη –πολιτικά για το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και στρατιωτικά για το ΔΣΕ- φάση. Η ένταξη στον ΕΛΑΣ ξεκίνησε ανεπίσημα, με τις «μεμονωμένες» αντάρτισσες και επισημοποιήθηκε με τη Δημιουργία των Υποδειγματικών Ομάδων και Διμοιριών ΕΛΑΣ – ΕΠΟΝ. Στο ΔΣΕ ξεκίνησε με τις «καταδιωκόμενες» εθελόντριες, αλλά από το 1948 και μετά έχουμε μαζικές επιστρατεύσεις και όλα τα μάχιμα τμήματα ήταν μικτά.

Ο αριθμός των γυναικών στους αντάρτικους στρατούς είναι ευθέως ανάλογος με τις αδυναμίες τους. Όσο αυτές αυξάνονται, αυξάνεται και ο αριθμός των γυναικών. Οι επιλεγμένες εθελόντριες αντάρτισσες του ΕΛΑΣ ήταν πολύ λιγότερες από τις επιστρατευμένες μαχήτριες του ΔΣΕ. Όλες όμως επέδειξαν θάρρος και γενναιότητα. Η παρουσία τους επέδρασε στην αλλαγή της κοινωνικής/ ανδρικής οπτικής για την κοινωνική θέση της γυναίκας. Σηματοδότησε μια άλλη ποιότητα στις σχέσεις και τη δράση.

Η ανάγκη ενσωμάτωσης των γυναικών στους αντάρτικους στρατούς επέδρασε και στη διαμόρφωση της οργανωτικής δομής τους: λιγότερο στον ΕΛΑΣ, πολύ περισσότερο στο ΔΣΕ. Η ηγεσία, το ΚΚΕ, χρησιμοποίησε τις αντάρτισσες και τις μαχήτριες ανάλογα με τις ανάγκες του, σε δράσεις στρατιωτικές, πολιτικές και πολιτιστικές. Στη διάρκεια του εμφυλίου πολιτικές σκοπιμότητες επέβαλαν τη δημιουργία μιας γυναικείας οργάνωσης καθώς και την έκδοση έντυπου υλικού για τις γυναίκες. Οι αντάρτισσες και οι μαχήτριες δέχθηκαν τους νέους κοινωνικά αναβαθμισμένους/εξανδρισμένους ρόλους που τους προσφέρθηκαν και ανταποκρίθηκαν –στις περισσότερες περιπτώσεις- επάξια.

Οι αντάρτισσες και οι μαχήτριες δεν ήταν «χειραφετημένες» γυναίκες των πόλεων, αλλά αγρότισσες που ζούσαν στην έντονα συντηρητική και πατριαρχική ελληνική ύπαιθρο. Τη δεκαετία του 1940 η ύπαρξη ένοπλων γυναικών ανέτρεπε τις κοινωνικές ισορροπίες, γιατί το γεγονός ξέφευγε από το κυρίαρχο σύστημα αξιών. Ξεπερνούσε τις δυνατότητες που είχε η ελληνική κοινωνία να το προσλάβει και να το αποδεχτεί. Γι' αυτό η δράση τους αποσιωπήθηκε και η σημασία της υποτιμήθηκε.

Στη μεταπολεμική κοινωνία, στη συλλογική μνήμη αλλά και στην ιστοριογραφία, η παρουσία των γυναικών στους πολέμους της δεκαετίας του 1940 εμφανίζεται πιο υποτονική από ότι υπήρξε στην πραγματικότητα. Στο ΔΣΕ που οι γυναίκες αποτελούσαν σχεδόν το μισό του δυναμικό δεν τόλμησαν ούτε οι ίδιες οι μαχήτριες να υπερασπιστούν τη δράση τους. Οι γραπτές μαρτυρίες τους αρχίζουν να εκδίδονται τη δεκαετία του 1990, σαράντα χρόνια μετά το τέλος της ένοπλης σύγκρουσης και είκοσι χρόνια μετά τις εκδόσεις των εξόριστων γυναικών. Γιατί η θέση των τελευταίων ήταν περισσότερο κατοχυρωμένη κοινωνικά.

Η χρήση όπλου και η συμμετοχή των γυναικών σε μάχες, ακόμα και σήμερα, έρχεται σε αντίθεση με τον κοινωνικά αποδεκτό γυναικείο ρόλο. Γι' αυτό ιστορικά ερμηνεύεται σαν στιγμιαία υπέρβαση του.